

I. ÚVOD: PROPEDEUTICKÉ VYMEZENÍ TYPU OBČANSKÉ VEŘEJNOSTI

§ 1

Výchozí otázka

Způsob, jakým užíváme slov „veřejný“ a „veřejnost“, svědčí o tom, že jejich význam je rozmanitý, často i soupeřící. Pocházejí z různých dějinných období, a pokud je synchronně aplikujeme na poměry panující v industriálně vyspělé občanské společnosti, jejímž základem je sociální stát, jejich spojení bude o to nejasnější. Zdá se však, že tytéž poměry, které se staví proti zažitému jazykovému úzu, přece jen užití těchto slov, ať už jakkoli konfušní, vyžadují, ba vyžadují jejich terminologické zvládnutí. Trvá na tom totiž nejen běžná řeč, zvláště je-li charakterizována žargonem byrokracií a masmédií; ani vědy, především jurisprudence, politologie a sociologie, nejsou zjevně schopny nahradit přesnějšími určeními tradiční kategorie, jako jsou kategorie „veřejný“ a „soukromý“, „veřejnost“, „veřejné mínění“. Toto dilema, což je ironické, mělo neblahé následky především pro disciplínu, jejímž předmětem je přímo veřejné mínění: to, co měl vlastně postihnout výzkum veřejného mínění, se vlivem zásahu empirických technik rozvolnilo jako veličina, kterou postihnout nelze,¹ nicméně sociologie z toho nevyvozuje důsledek, že by se měla těchto kategorií zcela vzdát; veřejné mínění zůstává i nadále jejím tématem.

Určité záležitosti označujeme jako „veřejné“ tehdy, jsou-li, na rozdíl od uzavřených společností, přístupné všem – tak jako mluvíme o veřejných prostorách či

^{1/} Viz níže, s. 354 nn.

o veřejných budovách. Avšak mluvíme-li o „veřejných budovách“, nemáme na mysli pouze jejich obecnou přístupnost; nemusí být dokonce ani veřejně přístupné; jsou jednoduše sídlem státních institucí a jako takové jsou veřejné. Stát je „veřejná moc“. Přívlastek veřejná získává díky své úloze pečovat o veřejné, společné blaho všech svých oprávněných členů. Opět jiný význam má toto slovo tehdy, když se například mluví o „veřejném (oficiálním) přijetí“; při takovýchto příležitostech se rozvíjí síla reprezentace, do jejíž „veřejnosti“ vstupuje něco z veřejného uznání. Význam se nicméně posouvá, řekneme-li, že se někdo veřejně proslavil; veřejnost určité pověsti či dokonce slávy pochází z jiných epoch než veřejnost „dobré společnosti“.

Ještě stále jsme se však nedotkli nejčastějšího používání této kategorie ve smyslu veřejného mínění, pobouřené či informované veřejnosti, tedy významů, které souvisejí s publikem, publicitou a publikováním. Subjektem této veřejnosti je publikum jakožto nositel veřejného mínění; ke kritické funkci tohoto publika se vztahuje publicita, např. veřejnost přítomná při soudních jednáních. V oblasti masmédií samozřejmě publicita svůj význam změnila. Plní funkci veřejného mínění, stává se však také atributem toho, co k sobě veřejné mínění poutá: tj. atributem public relations, oněch úsilí, kterým se nově začalo říkat „práce s veřejností“ a která se zaměřují na vytváření takovéto publicity. – Sama veřejnost se prezentuje jako určitá sféra – proti soukromé oblasti stojí oblast veřejná. Někdy se tato oblast projevuje jednoduše jako sféra veřejného mínění, která je přímo postavena proti veřejné moci. Podle okolností řádíme k „orgánům veřejnosti“ státní orgány nebo také média, která, jako např. tisk, slouží v publiku ke komunikaci.

Sociálnědějinná analýza významového syndromu „veřejného“ a „veřejnosti“ by mohla různé historické vrstvy jazyka uchopit v sociologických pojmech. Poučný je již první etymologický poukaz na veřejnost. V Německu se toto substantivum vytvořilo ze staršího adjektiva „ve-

řejný“ teprve v průběhu 18. století jako obdoba pojmu publicité a publicity;² ještě koncem století se tohoto slova užívalo tak málo, že se nad ním může Heynatz pozastavovat.³ Vyžaduje-li veřejnost své pojmenování teprve v této době, můžeme předpokládat, že se – alespoň pokud jde o Německo – tato sféra vytvořila a že převzala svou funkci teprve tehdy; patří specificky k „občanské společnosti“, která se v téže době etablovala v souladu se svými vlastními zákony jako oblast zbožního styku a společenské práce. Nicméně o „veřejném“ a o tom, co není veřejné, tedy co je „soukromé“, se mluvílo již dlouho předtím.

Jde o kategorie řeckého původu, které se nám dochovaly v římské tradici. V rozvinutém řeckém městském státě je sféra polis, která je společná (koiné) svobodným občanům, přísně oddělena od sféry oikos, která náleží každému jednotlivě (idia). Veřejný život, bios politikos, se odehrává na náměstí, agoře, není však nutně svázán s místem: veřejnost se konstituuje jak v rozhovoru (lexis), který na sebe také může vzít formu porady či soudu, tak ve společném konání (praxis), ať už jde o vedení války, či o bojové hry. (K zákonodárství jsou často povoláváni cizinci; nepatří vlastně k veřejným úkolům.) Politický řád je, jak známo, založen na patri-moniálním otrokářském hospodářství. Občané sice nemusejí produktivně pracovat; účast na veřejném životě však závisí na jejich soukromé autonomii jakožto pánů domu. Soukromá sféra je vázána na dům nejen podle svého jména (řeckého jména); movitý majetek a disponování pracovní silou nahrazují moc nad domácím hospodářstvím a rodinou právě tak málo, jako by naopak chudoba a nevládnutí otroků bylo již samo o sobě překážkou přístupu k polis – vyhnání, vyvlastnění a zničení domu znamenají totéž. Postavení v polis se tedy

2/ *Deutsches Wörterbuch der Brüder Grimm*. Bd. VII. Leipzig 1889; heslo „Öffentlichkeit“, s. 1183.

3/ *Weigands Deutsches Wörterbuch*. Bd. II, Gießen 1910, s. 232.

zakládá na postavení oikodespoty. Pod záštitou jeho panství se odehrává reprodukce života, práce otroků, služba žen, zrození i smrt; říše nutnosti a pomíjivosti zůstává pohroužena ve stínu soukromé sféry. Proti ní vystupuje veřejnost, kterou sami Řekové chápou jako říši svobody a stálosti. To, co je, se projeví až ve světle veřejnosti, všem se všechno zviditelňuje. Ve vzájemném rozhovoru občanů se o něčem jedná, věci dostávají svou podobu; ve vzájemném sporu sobě rovných se prosazují ti nejlepší a dosahují svého bytostného určení – nesmrtnosti v podobě slávy. Tak jako jsou v hranicích oikos cudně skryty životní nouze a vše, co je nezbytné k udržení života, tak polis nabízí volné pole pro čestné vyznamenání: občané se stýkají jako rovní s rovnými (homoioi), každý se však snaží vyniknout (aristotein). Ctnosti, jejichž katalog kodifikuje Aristotelés, se osvědčují jedině ve veřejnosti, v ní docházejí svého uznání.

Tento model helénské veřejnosti, jak se nám ve stylizované podobě dochoval v tradici sebeinterpretace Řeků, má od renesance, spolu se vším takzvaně klasickým, vlastní normativní sílu – a podržel si ji až do dnešních dnů.⁴ Tím, co po celá staletí zachovávalo jeho kontinuitu, právě kontinuitu s dějinami ducha, není společenská formace, která je jeho základem, nýbrž samotný ideologický vzor. Nejprve se, během celého středověku, kategorie veřejného a soukromého, veřejnosti chápané jako res publica, tradovaly v definicích římského práva. Technicky účinný význam v právním smyslu však nacházejí teprve se vznikem moderního státu a oné sféry občanské společnosti, která je od něj oddělena. Slouží jak politickému sebeporozumění, tak i právní institucionalizaci společnosti, která je ve specifickém smyslu slova občanská. V průběhu doby, asi před sto lety, se však její společenské základy opět zachvěly; tendence rozpadu veřejnosti se nedají přehlédnout: zatímco její sféra se stále

4/ Naposled u H. Arendtové: *The Human Condition*. Chicago 1958.

velkolepěji rozšiřuje, její funkce se neustále oslabuje. Veřejnost je nicméně i nadále principem organizace našeho politického řádu. Je zjevně něčím více a něčím jiným než cárem liberální ideologie, který by sociální demokracie mohla bez jakékoli újmy odhodit. Jestliže se komplex, který dnes, dosti konfuze, podřazujeme pod označení „veřejnost“, podaří historicky uchopit v jeho strukturách, smíme doufat, že sociologickým objasněním tohoto pojmu systematicky uchopíme naši vlastní společnost v jedné z jejích ústředních kategorií.

§ 2

K typu reprezentativní veřejnosti

Po dobu trvání evropského středověku nebyl římským právem formulovaný protiklad mezi publicus a privatus⁵ nikterak závazný, ačkoli byl běžný. Právě choulostivý pokus o aplikaci na právní poměry feudálního pozemkového vlastnictví a lenního panství nám bezděky skýtá nepřímý důkaz toho, že protiklad mezi veřejností a soukromou sférou podle antického modelu (nebo podle modelu novodobého) neexistoval. Také zde ovšem hospodářská organizace společenské práce činí středobodem veškerých vztahů panství panský dům; postavení pána domu ve výrobním procesu nicméně nelze srovnávat se „soukromou“ mocí oikodespoty či pater familias. Pozemkové vlastnictví (a z něj odvozené lenní panství) ještě může být, včetně jednotlivých panských práv, pojato jako iurisdictio; nepodrobuje se protikladu mezi soukromou dispozicí (dominium) a veřejnou autonomií (imperium). Existují nižší a vyšší „vrchnosti“, nižší

5/ Srv. k tomu Kirchner, J., *Beiträge zur Geschichte des Begriffs „öffentlich“ und „öffentliches Recht“*. Disertační práce. Göttingen 1949, s. 2. Res publica je držba, která je obecně přístupná lidu (populus), res extra commercium, jež je vyňata z práva platného pro privati a jejich vlastnictví; např. flumen publicum, via publica atd. (tamtéž, s. 10 nn.).

a vyšší „privilegia“, ale žádný status, který lze nějak definovat soukromým právem a z něhož by soukromé osoby mohly tak říkajíc vystoupit na veřejnost. Pozemkové vlastnictví, které bylo v pozdním středověku plně rozvíjeno, se v Německu stává soukromým vlastnictvím až v 18. století, v průběhu osvobození sedláků od feudálních povinností. Moc v domácnosti není soukromým panstvím, ať už ve smyslu klasického či moderního občanského práva. Jestliže jsou tyto kategorie přenášeny na společenské poměry, které neskytají žádný základ pro oddělení veřejné sféry a soukromé oblasti, nastávají obtíže: „Chápeme-li půdu jako sféru veřejnosti, pak máme, pokud jde o dům a moc vykonávanou pánem domu, co dělat právě s veřejnou mocí druhého řádu, která je zajisté z hlediska jí nadřazené moci mocí soukromou, avšak přesto ve velmi odlišném smyslu než v moderním soukromém právním řádu. To také vysvětluje, že ‚soukromé‘ a ‚veřejné‘ vrchnostenské pravomoci splývají v neoddělitelnou jednotu, takže jsou obě projevem jednotné moci, nelze je oddělit od půdy a je s nimi možné zacházet jako s řádně nabytými soukromými právy.“⁶

Výrazy starogermánské právní tradice, jako ‚gemeinlich‘ a ‚sunderlich‘, ‚common‘ a ‚particular‘ však do jisté míry odpovídají klasickým výrazům ‚publicus‘ a ‚privatus‘. Onen protiklad se týká pospolitých prvků, pokud přežily ve feudálním způsobu výroby. Občina je veřejná, publica; studna, tržiště jsou veřejně přístupné společnému užívání, loci communes, loci publici. Proti tomuto ‚společnému‘, od něhož vede jazyková linie ke společnému nebo veřejnému blahu (common wealth, public wealth), stojí ‚zvláštní‘. Je to toto oddělené ve smyslu soukromého, které máme dnes na mysli při ztotožňování zvláštních zájmů se zájmy soukromými. V rámci feudálního uspořádání se na druhé straně zvláštní týká také toho, kdo byl obdařen zvláštními právy, imunitami a privilegii; z tohoto hlediska je to, co je zvláštní a oddělené,

výjimka vůbec, jádrem pozemkového panství, a tím současně toho, co je ‚veřejné‘. Jakmile si kategorie germánského a římského práva osvojuje feudalismus, jsou používány jinak – common man je private man. Tento vztah nám připomíná užívání výrazu common soldier ve smyslu private soldier – prostý člověk bez postavení, bez toho, že by měl zvláštní moc rozkazovat, moc, která je pak interpretována jako ‚veřejná‘. Ve středověkých listinách se výraz ‚panský‘ používal jako synonymum k publicus; publicare znamená: zabrat pro pána.⁷ Ve významové dvojznačnosti slov ‚obecný‘ (common) jakožto společný, tj. všem (veřejně) přístupný, a obecný, tj. vyloučený ze zvláštního práva, totiž práva panského, vůbec z (veřejného) postavení, se až dodnes odráží integrace prvků pospolitě organizace ve struktuře společnosti, jejímž základem je pozemkové vlastnictví.⁸

Veřejnost jakožto svébytná oblast, která by byla oddělena od soukromé sféry, se ve feudální společnosti pozdního středověku nedá sociologicky prokázat, tedy nedá se prokázat na základě institucionálních kritérií. Nicméně ne náhodou jsou atributy panství (např. knížecí pečeť) označovány jako ‚veřejné‘; nikoli náhodou se anglický král těší označení ‚publicness‘⁹ – existuje totiž veřejná reprezentace panství. Tato *reprezentativní veřejnost* se nekonstituuje jako sociální oblast, jako sféra veřejnosti, je spíše, pokud bychom mohli použít tento termín, jakýmsi atributem statusu. Status pozemkového pána, ať už na jakémkoli stupni, je vůči kritériím ‚veřejný‘ a ‚soukromý‘ neutrální; ale jeho vlastník jej veřejně reprezentuje: ukazuje se, představuje se jako ztělesnění

7/ Kirchner, J., *Beiträge zur Geschichte des Begriffs „öffentlich“ und „öffentliches Recht“*, c.d., s. 22.

8/ Pomíjíme problém pozdně středověkého panství měst: města, která většinou patřila knížeti, jsou na úrovni ‚země‘ integrální součástí feudalismu. V raném kapitalismu však svobodná města přejímají rozhodující roli při vytváření občanské veřejnosti. Srv. níže § 3, s. 71 nn.

9/ *The Oxford Dictionary*. Vol. VII. 1909, 2.

6/ Brunner, O., *Land und Herrschaft*. Brno 1943, s. 386 n.

nějaké ‚vyšší‘ moci.¹⁰ Pojem této reprezentace si podržel svou platnost i v nejnovejších ústavních doktrínách. Podle nich se reprezentace může „odehrát pouze ve sféře veřejnosti ... neexistuje reprezentace, která by byla ‚soukromou záležitostí‘“.¹¹ Neviditelné bytí se údajně zviditelní prostřednictvím veřejně přítomné osoby pána: „... něco mrtvého, něco méněcenného či bezcenného, něco nízkého nemůže být reprezentováno. Chybí mu vystupňovaný způsob bytí, které je schopné povznesení do veřejného bytí, do existence. Slova jako velikost, vznešenost, majestátnost, sláva, hrdost a čest se pokoušejí vystihnout tuto zvláštnost bytí, které je schopné reprezentace.“ Zastoupení, např. ve smyslu reprezentace národa nebo určitého mandanta, nemá co dělat s touto reprezentativní veřejností, která je svázána s konkrétní existencí pána a dává jeho autoritě určitou „auru“. Jestliže vladař kolem sebe shromáždí světské a duchovní pány, rytíře, preláty a města (nebo, jak tomu ještě bylo až do r. 1806 v Německé říši, jestliže císař pozve na sněm knížata a biskupy, říšská hrabata, říšská města a opaty), pak nejde o shromáždění delegátů, které re-

10/ K historii pojmu ‚reprezentace‘ srv. poukazy H. G. Gadamera (*Wahrheit und Methode*, Tübingen 1960, s. 134, pozn. č. 2): „Římanům tak důvěrně známé slovo získává ve světě křesťanských myšlenek o inkarnaci a corpus mysticum zcela nový význam. Reprezentace už neznámá zobrazení nebo obrazové znázornění ..., nýbrž znamená teď zastoupení ... Repraesentare znamená ponechání přítomnosti ... Na právním pojmu reprezentace (v církevním právu) je nejdůležitější to, že persona repraesentante je pouze to, co je představováno a zobražováno a že reprezentant, který vykonává její práva, je na ní přesto závislý.“ Srv. také dodatek na s. 476: „Repraesentatio ve smyslu představení na scéně - což ve středověku může pouze znamenat: v náboženské hře - najdeme již ve 13. a 14. století ... Repraesentatio však přesto neznámá něco jako provedení, nýbrž až do 17. století je jím míněna prezentovaná přítomnost samého božství.“

11/ Schmitt, C., *Verfassungslehre*. Berlin 1957, s. 208 nn.; k lokalizaci tohoto středověkého pojmu veřejnosti v dějinách myšlení srv. Dempf, A., *Sacrum Imperium*. Darmstadt 1954, zvl. kap. 2: „Formy veřejnosti“, s. 21 nn.

prezentuje někoho jiného. Pokud kníže a jeho zemské stavy „jsou“ zemí, místo aby ji pouze zastupovali, mohou být reprezentanty v určitém specifickém smyslu; reprezentují své panství „před“ lidem, místo pro lid.

Rozvíjení reprezentativní veřejnosti je svázáno s atributy osoby: s insigniemi (odznaky, zbraně), zevnějškem (oděv, účes), projevem (forma pozdravu, gesta) a rétorikou (forma oslovení, obřadná řeč vůbec),¹² stručně - s přísným kodexem „urozeného“ chování. Ten v pozdním středověku krystalizuje v dvorní systém ctností, christianizované formě aristotelských ústředních ctností, která heroické ctnosti zmiňuje v ctnosti rytířské. Příznačné je, že fyzický aspekt zcela neztrácí svůj význam ani v jedné z těchto ctností - neboť ctnost se musí ztělesnit, musí být možné ji veřejně prezentovat.¹³ Tato reprezentace se uplatňuje zejména při turnaji, který je obrazem jezdecké bitvy. Jistě, také veřejnost řecké polis zná agonální představování areté; avšak veřejnost dvorskou-rytířskou reprezentace, která se plně rozvíjí spíše o svátcích, ve „svátečních dnech“ než ve dnech soudních jednání, není sférou politické komunikace. Jako aura feudální autority signalizuje určitý sociální status. Chybí jí proto i zvláštní „místo“, které by bylo možné určit: rytířský kodex jednání je jako norma společný všem pánům, od krále až po zemany; neřídí se jím pouze při definované příležitosti na definovaném místě, na-

12/ Carl Schmitt poznamenává, že k reprezentativní veřejnosti patří rétorická formule stejně jako k občanské veřejnosti patří diskuse: „Rozhodující právě není nediskutující a nekritická promluva, nýbrž, dále se to tak říci, promluva reprezentativní ... Pohybuje se ve své vlastní architektonce, aniž by upadala do nějakého diskursu, nějakého diktátu, či nějaké dialektiky. Její velká dikce je více než hudba; je to lidská důstojnost, která se ukázala v racionalitě hovoru mluvčího. To vše předpokládá určitou hierarchii, neboť duchovní ohlas velké rétoriky vychází z víry v reprezentaci, kterou si žádá řečník.“ (Týž, *Römischer Katholizismus und politische Form*. München 1925, s. 32 n.)

13/ Hauser, A., *Sozialgeschichte der Kunst und Literatur*. Bd. 1. München 1953, s. 216.

příklad „v“ nějaké veřejnosti, nýbrž stále a všude, kde uplatňují svá panská práva, a tím reprezentují.

Místo své reprezentace – církev – mají ze všech pá-nů pouze duchovní, za horizontem světských záležitostí. V církevním rituálu, liturgii, mších, procesích ještě i dnes přežívá reprezentativní veřejnost. Říká se, že posledními pilíři reprezentace byly: anglická Sněmovna lordů, pruský generální štáb, Francouzská akademie a Vatikán v Římě; nakonec zůstala jen církev, „tak osamoce-ná, že ten, kdo v ní vidí pouze vnější formu, si nemůže odpustit satirickou poznámku, že reprezentuje už jen reprezentaci“.¹⁴ Vztah laiků ke kněžstvu ostatně názorně ukazuje, jak k reprezentativní veřejnosti patří „okolí“, a přesto je z ní i vyloučeno – je soukromé v tom smyslu, v jakém je z reprezentace, z vojenské důstojnos-ti vyloučen onen private soldier, ačkoli i on „k tomu patří“. Tomuto vyloučení odpovídá tajemství ve vnitř-ním kruhu veřejnosti: opírá se o určité tajemství; mše je sloužena latinsky, nikoli v řeči, již mluví lid, a latin-sky je čtena i bible.

Reprezentace dvorskoro-rytířské veřejnosti dosahuje své poslední, čisté podoby na francouzském a burgundském dvoře v 15. století.¹⁵ Známy španělský ceremoniál je petrifikovanou verzí tohoto pozdního rozkvětu a v této formě přežívá ještě celá staletí na habsburském dvoře. Nová forma reprezentativní veřejnosti, jejímž zdrojem byla šlechtická kultura v městských státech raněkapita-listické severní Itálie, se nejprve objevuje ve Florencii a poté také v Paříži a v Londýně. Svou silu však osvěd-čuje právě v asimilaci měšťanské kultury, která začíná s nastupujícím humanismem: svět humanistické vzděla-nosti byl zpočátku součástí dvorského života.¹⁶ Huma-

14/ Schmitt, C., *Römischer Katholizismus und politische Form*, c.d., s. 26.

15/ Huizinga, J., *Herbst des Mittelalters*. München 1928.

16/ V protikladu ke známé interpretaci Jacoba Burckhardta srv. Brunner, O., *Adeliges Landleben*. Salzburg 1949, s. 108 nn.

nismus, který rozvíjí umění filologické kritiky až v prů-běhu 16. století, navázal na rané knížecí vychovatele a již kolem r. 1400 se stal nástrojem změny stylu sa-motného dvorského života. Křesťanského rytíře nahra-dil humanisticky vzdělaný dvořan typu cortegiána, kte-rému o něco později odpovídají staroanglický gentle-man a francouzský honnête homme. Jejich bujará a vý-mluvná družnost je příznakem nové „společnosti“ sou-středěné kolem dvora.¹⁷ Nezávislá zemská šlechta opíra-jící se o pozemkovou držbu přestává být reprezentan-tem; reprezentativní veřejnost se koncentruje na kníže-cím dvoře. Všechny její prvky se konečně se vši okáza-lostí a vznešeností ještě jednou soustřeďují v barokní slavnosti.

Ve srovnání se světskými slavnostmi středověku či renesance však barokní slavnost již nebyla veřejnou v pravém smyslu slova. Turnaje, tanec a divadlo se už neodehrávají na veřejných místech, přesouvají se do parku, z ulic do zámeckých sálů. Zámecký park, který vzniká až v polovině 17. století, se pak ovšem rychle

17/ Gadamer rozpracovává dějiny ideových souvislostí této rané hu-manistické tradice vzdělanců s oněmi topoi určitého sensus commu-nis a určitého „vkusu“ (morálně filosofická kategorie), na jejichž so-ciologických implikacích je patrný význam dvorského humanismu pro vzdělávání „veřejnosti“. Pro ideál vzdělání u Graciána to zneme-ná: „V rámci dějin západních ideálů vzdělání se vyznačuje tím, že je nezávislý na předem daných stavovských danostech. Je to ideál vzdělané společnosti ... ‚Vkus‘ je nejen ideál, který nová společnost nastoluje, nýbrž ve znamení tohoto ideálu ‚dobrého vkusu‘ se v prvé řadě utváří to, co od této doby nazýváme ‚dobrou společností‘. Ne-dává se již poznat a nelegitimizuje se původem a postavením, nýbrž zásadně ničím jiným než tím, že sdílí společné soudy nebo ještě lépe tím, že se umí vůbec povznést nad omezenost zájmů a nad soukro-mý charakter zálib k nároku na soud ... Pojmem vkusu je tedy bez-pochyby míněn určitý způsob poznání. Je věcí dobrého vkusu, že je člověk schopen udržet odstup od sebe sama a od soukromých zálib. Vkus tedy svou vlastní podstatou není nic soukromého, nýbrž je to společenský fenomén prvního řádu. Může dokonce jakožto soudní in-stance vystoupit proti soukromému sklonu jednotlivce, jménem něja-ké obecnosti, které se týká a kterou zastupuje.“ (Gadamer, H. G., *Wahrheit und Methode*, c.d., s. 32 n.)

rozšiřuje po celé Evropě, stejně jako celá architektura francouzského století. Podobně jako samotný barokní zámek, který je budován tak říkajíc kolem velkého slavnostního sálu, umožňuje i zámecký park dvorský život, který je již poněkud skryt okolnímu světu. Základní rys reprezentativní veřejnosti však zůstává nejen zachován, nýbrž je dokonce ještě zřetelnější. Mademoiselle de Scudéry píše ve svých *Conversations* o tom, jaké úsilí bylo vynakládáno na velké slavnosti; nesloužily ani tak k zábavě účastníků, jako spíše k demonstraci velikosti, právě vznešenosti pořadatelů – lid, kterému stačilo jen přihlížet, se bavil nejlépe.¹⁸ Ani zde tedy není lid zcela vyloučen; je stále přítomen v ulicích; reprezentace je ještě stále odkázána na určité okolí, před nímž se odehrává.¹⁹ Teprve bankety měšťanské honorace za zavřenými dveřmi byly určeny jen pro někoho. „Měšťanské smýšlení se od dvorského liší tím, že v měšťanském domě je obyvatelný i prostor, v němž se odehrávají slavnosti, v zámku je sváteční ještě i samotný obývací prostor. A od Versailles se skutečně z královské ložnice stává luhé ohnisko zámku. Najdeme tu vyvýšenou postel na vyvýšené tribuně, jako jakousi scénu, trůn k ležení, oddělený od prostoru pro diváky zábradlím, tento prostor je tak ve skutečnosti denní scénou ceremonií ranních a večerních audiencí při ranním vstávání a večerním uléhání krále, které tomu nejintimnějšímu propůjčují veřejný význam.“²⁰ V etiketě Ludvíka XIV. dosahuje re-

18/ Alewyn, R., *Das große Welttheater. Die Epoche der höfischen Feste*. Hamburg 1959, s. 14.

19/ „Při všech veřejných příležitostech, oslavách vítězství a mírových smluv, jsou slavnostní osvětlení a ohňostroj jen ukončením dne, který začal s ranním kuropěním rachotem moždířů a troubením městských píšťců před všemi branami, v němž byly studny města naplněny vínem a volí byli veřejně pečeni na rožni a až do pozdní noci byl naplněn tancem, hrou a smíchem mnoha lidí, kteří sem proudili z širokého okolí. V baroku tomu nebylo jinak než odpradáva a k postupným změnám docházelo až s nástupem měšťanského věku.“ Tamtéž, s. 23.

20/ Tamtéž, s. 43.

prezentativní veřejnost rafinovanou pointu své dvorské koncentrace.

Aristokratická „společnost“, která vzhází z oné renesanční společnosti, již nemá reprezentovat, nebo alespoň ne v první linii, vlastní panství, totiž vlastní pozemkové panství; sloužila k reprezentaci monarchie. Teprve poté, co na základě raněkapitalistického směnného hospodářství vznikly národní, teritoriální mocenské státy a otrásly feudálními základy panství, může dvorská šlechta rozvinout rámec společenského styku – při vši etiketě přece jen vysoce individualizovaného – v onu samostatnou a nespoutanou, avšak zřetelně vyprofilovanou sféru „dobré společnosti“ 18. století.²¹ Poslední podoba reprezentativní veřejnosti, která se omezovala na dvůr monarchů a současně získala ostřejší kontury, je již enklávou v rámci společnosti, která se odděluje od státu. Teprve nyní se soukromá a veřejná sféra oddělují ve specificky moderním smyslu.

V němčině nacházíme slovo „privat“, soukromý, které bylo přejato z latinského *privatus*, až v polovině 16. století,²² a sice ve významu, který tehdy také přijalo anglické „private“ a francouzské „privé“. Znamená asi tolik co: bez veřejného úřadu,²³ „bez držení veřejného úřadu: nebo veřejného postavení“,²⁴ „bez zaměstnání, které ho činí účastným na veřejných záležitostech“.²⁵ „Soukromým“ se míní vyloučení ze sféry státního aparátu; neboť „veřejné“ se nyní vztahuje také na absolutistický stát, který se objektivizuje vůči osobě panovníka. *Publikum, the public, le public* je v protikladu k „soukromí“

21/ Srv. Joachimsen, P., *Zur historischen Psychologie des deutschen Staatsgedankens. Die Dioskuren. Jahrbuch für Geisteswissenschaften*, I, 1921.

22/ *Weigands Deutsches Wörterbuch*, c.d., s. 475.

23/ *Deutsches Wörterbuch der Brüder Grimm*, c.d., s. 2137 n.

24/ „... not holding public office or official position.“ *The Oxford Dictionary*, c.d., s. 1388 n.

25/ „... sans emploi, que l'engage dans les affaires publiques.“ *Dictionnaire de la Langue Française*. 1875, III, čl. „privé“.

„veřejnou mocí“. Ti, kdo slouží státu, jsou veřejné osoby, public persons, personnes publiques; zaujímají veřejný úřad, jejich úřední záležitosti jsou veřejné (public office, service public) a jako veřejné jsou označovány i budovy a zařízení vrchnosti. Na druhé straně existují soukromé osoby, soukromé úřady, soukromé záležitosti a soukromé domy; Gotthelf konečně mluví o soukromém muži. Proti vrchnosti stojí poddaní, kteří jsou z ní vyloučeni; vrchnost prý slouží veřejnému blahu, kdežto poddaní sledují svůj osobní prospěch.

Tyto hlavní tendence, které se prosazovaly až do konce 18. století, jsou dobře známé. Feudální moci – církve, knížectví a panský stav –, o něž se opírá reprezentativní veřejnost, se polarizují a rozkládají; nakonec se rozpadají na soukromé prvky na jedné straně a na veřejné prvky na straně druhé. Postavení církve se proměňuje v souvislosti s reformací; vazba na božskou autoritu, která je reprezentuje, na náboženství, se stává soukromou záležitostí. Takzvaná náboženská svoboda zajišťuje v dějinách první sféru soukromé autonomie; sama církev dále existuje jako jedno z mnoha veřejnoprávních sdružení. – Odpovídající polarizace knížecí moci je nejprve viditelně vyznačena oddělením veřejného rozpočtu od soukromého majetku vladaře. S úřednictvem a armádou (zčásti také se soudní mocí) se objektivizují instituce veřejné moci vůči postupně se privatizující sféře dvora. – Prvky stavovského panství se konečně ze stavů rozvíjejí v orgány veřejné moci, v parlament (a zčásti v soudní moc); stavovské prvky týkající se profese, pokud už mají základ v městských korporacích a jistých odlišnostech zemských stavů, se vyvíjejí ve sféru „občanské společnosti“, která bude jakožto ryzí oblast soukromé autonomie postavena proti státu.

Exkurs: Konec reprezentativní veřejnosti, ilustrovaný na příkladu Viléma Meistera

Formy reprezentativní veřejnosti nicméně mají veliký vliv až do přelomu 19. století; platí to tím více o ekonomicky i politicky zaostalém Německu, v němž tehdy Goethe psal druhou verzi svého *Viléma Meistera*. Najdeme v něm onen dopis,²⁶ jímž se Vilém zřiká světa měšťanské podnikavosti ztělesňované jeho švagrem Wernerem. Vysvětluje v něm, proč pro něj prkna znamenají „svět“, totiž svět šlechty, dobré společnosti – veřejnost v její reprezentativní podobě. „Měšťan si může získat zásluhy a nanejvýš vzdělat svého ducha; jeho osobnost se však přitom ztratí, ať dělá co chce. Šlechtic, který obcuje s nejvyššími kruhy, má přirozenou povinnost, aby nabyl vznešené jistoty chování, která se tím, že mu nikdy a nikde dveře nejsou uzavřeny, stává jistotou nenucenou, a poněvadž, ať u dvora, ať u vojska, musí platit svým zjevem, svou osobou, má příčinu, aby si jich hleděl a aby to ukazoval, že si jich hledí.“²⁷ Šlechtic je autoritou tím, že ji představuje; ukazuje ji, ztělesňuje ve své vzdělané osobnosti, protože „je veřejnou osobou, a čím vytříbenější jsou jeho pohyby, čím zvučnější jeho hlas, čím zdrženlivější a vyváženější všechna jeho bytost, tím je dokonalejší ...; všechno ostatní, co má v sobě a kolem sebe, schopnosti, nadání, bohatství, to všechno má jen jakoby přídavkem“.²⁸ Goethe ještě jednou zachycuje odlesk reprezentativní veřejnosti; její světlo ovšem pohaslo v rokoku francouzského dvora a ještě jednou pak pohasíná v německé nápodobě miniaturního knížectví. Tím jasněji vystávají jednotlivé

26/ Ze sociologického hlediska na tento dopis upozornil Werner Wittich ve svém příspěvku *Der soziale Gehalt von Goethes Roman „Wilhelm Meisters Lehrjahre“*. In: Palyi, M. (Hg.), *Erinnerungsausgabe für Max Weber*. Bd. II. München/Leipzig 1923, s. 279 nn.

27/ Citováno podle: Goethe, J. W. von, *Viléma Meistera léta učednická*. Přel. V. Jiráta a E. A. Saudek. Praha 1958, s. 286; pozn. překl. ⁷

28/ Tamtéž.

odstíny: vystupování „pána“, který je „veřejný“ z moci své reprezentace a který si v této veřejnosti kolem sebe slavnostně vytváří auru, je stylizováno až ke gracióznosti. Goethe této „veřejné osobě“, která již byla v jazykovém úzu jeho doby chápána v pozdějším významu, tedy jako někdo, kdo slouží veřejné moci, kdo koná státní službu, opět přikládá tradiční smysl veřejné reprezentace. „Osoba“ se nicméně nepozorovaně mění ve „vzdělanou osobnost“; šlechtic je v souvislosti tohoto dopisu přesně vzato jakýmsi předobrazem zcela měšťanské ideje, kterou již prosazoval novohumanismus německé klasiky, ideje svobodně se rozvíjející osobnosti. V naší souvislosti je důležitý Goethův postřeh, že měšťanstvo již nemůže reprezentovat, nemůže si již na základě svého původu samo vytvářet reprezentativní veřejnost. Šlechtic je tím, co reprezentuje, měšťan tím, co produkuje: „Dává-li šlechtic už *pouhým svým zjevem* vše, nedává měšťan svou osobností nic; a ani nemá nic dávat. Šlechtic se smí a má něčím *zdat*, měšťan má jen něčím být, a chce-li se něčím *zdat*, je to směšné nebo nevkusné.“²⁹ Reprezentativní projev, který si chce přivlastnit nouveau riche, se mění v komično pouhého zdání. Goethe proto radí, abychom se jej neptali: „Co *jsi?*“, nýbrž jen Co *máš*, kolik důvtipu, kolik znalostí, kolik schopností, kolik peněz?“³⁰ Slova, která si ještě bude přivlastňovat Nietzscheův aristokratický nárok: že se totiž muž nemá osvědčovat v tom, co může, nýbrž jakožto ten, kým je.

Vilém švagrovi přiznává potřebu „být veřejnou osobou a líbit se a působit v širším okruhu“.³¹ Jelikož však není šlechticem, a jako měšťan se ani nechce marně snažit budit takové zdání, vyhledává, tak říkajíc jako náhražku veřejnosti, scénu. To je tajemství jeho divadelního poselství: „Na prknech se každý vzdělaný muž zjevuje v pl-

29/ Tamtéž.

30/ Tamtéž, s. 287.

31/ Tamtéž.

ném lesku své osobnosti jako jinak jen člověk vyšších tříd.“³² Je docela dobře možné, že je to tajemná dvojmyslnost „vzdělané osobnosti“ („potřeba vzdělávat ducha a vkus“), měšťanská intence v projektované postavě šlechtice, která teprve umožňuje spojit vjedno divadelní představení a veřejnou reprezentaci; avšak vnímání rozpadu reprezentativní veřejnosti v občanské společnosti je na druhé straně tak výstižné a sklon přesto jí náležet tak silný, že při této záměně nelze zůstat. Vilém předstupuje před své publikum jako Hamlet a zpočátku má i úspěch. Publikum je však již nositelem jiné veřejnosti, totiž veřejnosti, která už s veřejností reprezentativní nemá nic společného. V tomto smyslu nemůže divadelní poselství Viléma Meistersa uspět. Opomíjí totiž občanskou veřejnost, jejímž pódium se mezitím divadlo stalo: Beaumarchaisův Figaro již vstoupil na scénu a s ním, řečeno slavným Napoleonovým výrokem, revoluce.

§ 3

Ke vzniku občanské veřejnosti

Prvky nového společenského řádu se utvářejí s raným peněžním a obchodním kapitalismem, který se od 13. století šíří z měst severní Itálie také do západní a severní Evropy a který vede ke vzniku velkých tržišť nejprve v nizozemských skladech (Bruggy, Lutych, Brussel, Gent atd.) a pak na křižovatkách dálkových obchodních cest. Tyto prvky byly zpočátku ještě bez obtíží integrovány do starého řádu panství. Na tomto pozadí je také třeba posuzovat ono počáteční splývání měšťanského humanismu a šlechtické dvorské kultury, jehož příkladem může být vznik florentinské renesanční společnosti. Raný kapitalismus je konzervativní, a to nejen pokud jde o hospodářské smýšlení, které tak živě popsal Sombart (tedy o obchodní praxi, pro niž je charakteris-

32/ Tamtéž, s. 288.

tický „čestný“ zisk),³³ nýbrž také politicky. Dokud čerpá ze starého výrobního způsobu (feudálně vázané zemědělské výroby nesvobodného rolnictva a kooperativně vázané drobné zbožní výroby městských řemeslníků), aniž by jej nějak přetvářel,³⁴ zachovává si ambivalentní rysy: tento kapitalismus na jedné straně stabilizuje stavovské vztahy panství a na druhé straně uvolňuje ony prvky, které jednou povedou ke zrušení těchto vztahů. Máme na mysli prvky nové souvislosti styku: *směny zboží a směny informací*, které umožňují raněkapitalistický dálkový obchod.

Města samozřejmě mají místní trhy již od svého založení. Tyto trhy však zůstávají pevně v rukou cechů a společenstev, jsou spíše nástrojem panství nad přílehlým okolím než svobodné směny mezi městem a venkovem.³⁵ V souvislosti s dálkovým obchodem, pro který – jak poznamenává Pirenne – bylo město už jen operační základnou, vznikají trhy jiného druhu. Postupně se přetvářejí v pravidelné trhy a s tím, jak se rozvíjejí techniky finančního kapitálu (vždyť cenné papíry a směnky se na trhu v Champagni užívaly již ve 13. století), se etabloují jako burzy: v r. 1531 se „stálým trhem“ stávají Antverpy.³⁶ Tento směnný styk se rozvíjí podle pravidel, která jsou jistě také ovlivňována politickou mocí; současně se však rozvíjí rozsáhlá horizontální síť ekonomických závislostí, které již v zásadě nelze vřadit do vertikálních vztahů závislosti onoho systému, v němž jsou rozhodující stavy a jehož základem jsou formy uzavřeného domácího hospodářství. Nové procesy, které se jako takové vymykají stávajícímu rámci, ovšem politic-

33/ Sombart, W., *Der moderne Kapitalismus*. Bd. II. München/Leipzig 1919, s. 23 nn.

34/ Dobb, M., *Studies in the Development of Capitalism*. London 1954, s. 160 n.: „V každém případě je zřejmé, že vyspělý rozvoj obchodního a peněžního kapitálu není sám o sobě zárukou toho, že se kapitalistická výroba bude vyvíjet pod jeho ochrannými křídly.“

35/ Tamtéž, s. 83 nn.

36/ Séé, H., *Die Ursprünge des modernen Kapitalismus*. Wien 1948.

ký systém nenarušují, dokud se na nich stará panská vrstva podílí pouze v roli konzumenta; stará výroba, a tím ani základna jejího panství, se ještě nedostává do závislosti na novém kapitálu, jestliže stále větší část vlastních výrobků nahrazuje luxusním zbožím, které se stalo přístupné díky dálkovému obchodu.

Podobně je tomu se směnou informací, která se rozvíjí cestou směny zboží. S rozšířením obchodu vyžadovala obchodní kalkulace orientovaná na trh častější a přesnější informace o procesech, mezi nimiž byla nějaká prostorová vzdálenost. Od 14. století se proto starý písemný obchodní styk přetváří v jakýsi profesně stavovský systém korespondence. První pravidelný poštovní styk (probíhal tak, že poslíčci ve stanovených dnech roznášeli dopisy) organizovali obchodníci pro své vlastní účely. Velká obchodní města jsou současně centry směny informací.³⁷ Tím, jak se směna zboží a obchod s cennými papíry stává čímisi trvalým, stává se také nálehavou *stálost* směny informací. Pošta a tisk institucionalizují permanentní kontakty a permanentní komunikaci téměř současně se vznikem burz. Obchodníkům nicméně stačí pouze systém, který informace omezuje na členy obchodního stavu, městské a dvorské kanceláře zase dávají přednost systému, který slouží pouze potřebám správy. Na publicitě informací ani jednomu nezáleželo. Jejich zájmům spíše odpovídají „psané noviny“, soukromá korespondence, kterou organizovali živnostníci – obchodníci s informacemi.³⁸ Pokud chybí roz-

37/ V Německu především Štrasburk, Norimberk, Augsburg, Frankfurt, Kolín, Hamburk, Lübeck a Lipsko.

38/ K tomu došlo velmi brzy v Benátkách, kde pracovali písaři – *scrittori d'avisio*; v Římě byli označováni jako *gazettani*, v Paříži *novellistes*, v Londýně *writers of letters*, konečně v Německu *Zeitunger* nebo *Novellisten*. V průběhu 16. století se z nich stali dodavatelé řádných týdenních zpráv, právě psaných novin, pro které jsou v Německu charakteristické takzvané *Fuggerovy noviny*. (Těchto asi 40 000 zpráv z období mezi léty 1565-1605 ovšem nepochází pouze z takovýchto zpravodajských úřadů, nýbrž také od zaměstnanců a obchodních přátel domu Fuggerů.)

hodující moment, totiž publicita, připojuje se nová komunikační oblast i se svými institucemi směny informací přímo k existujícím formám komunikace. Tak jako je, podle jedné Sombartovy charakteristiky, možné mluvit o „poště“ tehdy, jestliže je publiku obecně přístupná pravidelná příležitost k dopravě dopisů,³⁹ tak také tisk v přísném smyslu slova existuje teprve tehdy, když je pravidelné podávání zpráv veřejné, tedy obecně přístupné publiku. K tomu však dochází až koncem 17. století.⁴⁰ Stará komunikační oblast reprezentativní veřejnosti do té doby nebyla v zásadě ohrožena novou oblastí, oblastí publicisticky určené veřejnosti. Ještě nebyly publikovány zprávy šířené na komerčním základě; z nepravidelně publikovaných novinek se ještě nestaly pravidelně publikované zprávy.⁴¹

39/ Sombart, W., *Der moderne Kapitalismus*, c.d., s. 369.

40/ Dlouho byly za nejstarší noviny pokládány zprávy štrasburského tiskaře a obchodníka Johanna Caroluse; srv. však zkoumání H. Fischeira: *Die ältesten Zeitungen und ihre Verleger*. Augsburg 1936.

41/ K tradiční formě panství také patřilo právo prezentace a vyložení toho, co je pokládáno za „odvěkou pravdu“. Sdělení o skutečném dění zůstávají svázána s tímto tradičním věděním. Na nové se pohlíží z aspektu více či méně zázračné události. „Nové skutečnosti“ se mění v baštu „odvěké pravdy“ jen tehdy, když překročí určitý práh obvyklosti a stanou se čímsi „mimořádným“ – znamením a divem. Fakta se mění v šifry. Tam, kde něco nového a nově zakoušeného smí být pouze reprezentací věděním zajišťovaného tradicí, získává strukturu záhady. Dějinné události přitom nejsou odlišovány od událostí přírodních; k podivuhodným příběhům se stejně dobře hodí přírodní katastrofy a historická data. Ještě i letáky 15. století a jednostránkové tiskoviny 16. století, které vycházely případ od případu a nazývaly se „nové noviny“, dokládají sílu, s jakou je nenarušené tradiční věděním schopno vstřebávat sdělení, jejichž silící proud však již odkazuje k novým podobám veřejnosti. Takovéto listy šířily bez rozdílu zprávy o náboženských bojích, tureckých válkách a papežských rozhodnutích, o krvavých událostech, požárech, náletech sarrančat, zemětřeseních, špatném počasí a nebeských úkazech; o buřácích, volebních smlouvách, objevech nových světadílů, stejně jako o křtění židů, pálení čarodějnic, vyhánění ďábla, božských soudech a zmrtvýchvstáních. Nové noviny, jako dříve letáky, byly často šířeny formou písní či rozhovoru, byly tedy určeny k vyprávění, k před-

Prvky raněkapitalistické souvislosti styku, směny zboží a informací, prokazují svou revoluční sílu až ve fázi merkantilismu, v níž se národní a teritoriální hospodářství rozvíjí společně s novodobým státem.⁴² Když je v r. 1597 z Londýna s konečnou platností vykázána německá hanza a o několik let později se v Hamburku pevně usazuje obchodní společnost Merchant Adventurers, není to pouze znamením komerčního a politického vzestupu Anglie, nýbrž zcela nového stupně kapitalismu vůbec. Od 16. století se na rozšířené kapitálové bázi organizují obchodní společnosti, které se již, jako tomu bylo dosud, nespokojují s trhy, jež jsou stále ještě omezené. V expedicích velkého stylu pro svůj vlastní trh zabírají nové oblasti.⁴³ Tyto obchodní společnosti se záhy mění v akciové společnosti, aby tak uspokojily stoupající potřebu kapitálu a rozložily rostoucí rizika. Navíc však potřebují silné politické záruky. Trhy zahraničního obchodu jsou teď právem pokládány za „institucionální produkty“; jsou výsledkem politických snah a vojenské moci. Stará operační základna městských domovských obcí se tak rozšiřuje v novou základnu státního teritoria. Začíná onen proces, který Heckscher popsals jako naciona-

nesu a předzpívání nebo ke společnému zpěvu. Novina je tím vyňata z historické sféry „zprávy“ a jakožto znamení a div je převzata onou sférou reprezentace, v níž ritualizovaná a ceremonializovaná účast lidu na veřejnosti dovoluje pouhý pasivní souhlas, který není schopen nezávislé interpretace. Jako „nové noviny“, což je příznačné, jsou tištěny také písně, např. takzvané historické lidové písně, které politické události dne ihned přenesly do sféry hrdinského eposu. Srv. Everth, E., *Die Öffentlichkeit in der Außenpolitik*. Jena 1931, s. 114. Obecně: Bücher, K., *Die Grundlagen des Zeitungswesens*. In: *Gesammelte Aufsätze zur Zeitungskunde*. Tübingen 1926, s. 9 nn. Obsah některých letáků se dochoval až dodnes ve formě dětských říka-nek.

42/ Schmoller, G., *Umriss und Untersuchungen*. Leipzig 1898, s. 37.

43/ V zakládací listině z r. 1553 se jako „Adventures“ označují korporace a společnost Merchant Adventurers, které usilují o objevení neznámých oblastí, krajů, ostrovů a míst. Srv. Sée, H., *Die Ursprünge des modernen Kapitalismus*, c.d., s. 67 n.

lizaci městského hospodářství.⁴⁴ Teprve v něm se přirozeně utváří to, co je od té doby nazýváno „národem“ – novodobý stát se svými byrokratickými útvary a rostoucí potřebou financí, která zase zpětně působí na merkantilistickou politiku a urychluje ji. K pokrytí státních výdajů nestačí ani soukromé úvěrové smlouvy mezi knížaty a finančníky, ani veřejné půjčky; potřebu kapitálu pokrývá až účinný daňový systém. Novodobý stát je v podstatě daňový stát, finanční správa je jádrem jeho správy vůbec. Oddělení knížecího majetku od majetku státního, k němuž tímto dochází,⁴⁵ je příkladem zvěcnění osobních vztahů panství. Místní správy jsou v Anglii podřízeny státní kontrole prostřednictvím institutu smírčích soudců, na kontinentě, podle francouzského vzoru, pomocí intendantury.

Redukce reprezentativní veřejnosti, která spadá vjedno s eliminací stavovských autorit autoritou vladaře, dává prostor jiné sféře, jež je spjata se jménem veřejnosti v moderním smyslu: sféře veřejné moci. Ta se objektivizuje v *trvalé* správě a *stálém* vojsku; permanenci kontaktů ve směně zboží a informací (burza, tisk) odpovídá kontinuální činnost státu. Veřejná moc se konsoliduje v jakýsi hmatatelný protějšek pro ty, kteří jsou jí pouze podřízeni a své určení v ní nacházejí zprvu pouze negativně. Neboť těmi, kdo jsou vyloučeni z účasti na veřejné moci, protože nevlastní žádný úřad, jsou soukromí lidé. V tomto úzkém smyslu slova je „veřejné“ synonymem státního; tento přívlastek se už netýká reprezentativního „dvora“ nějaké osoby, jež má autoritu, týká se spíše chodu aparátu – chodu řízeného kompetencemi –, který má monopol na legitimní užívání moci. Vrchnost se mění v „policii“; soukromí lidé, kteří jsou jí podřízeni, tvoří jakožto adresáti veřejné moci

44/ Srv. Heckscher, E. F., *Merkantilismus*. Bd. I. Jena 1932, s. 108 nn.

45/ Tam, kde platí recipované římské právo, stává se fikce státní pokladny právnickým výrazem státního hospodářství, které se osamostatnilo vůči osobě knížete a poddaným současně poskytuje výhodu v tom, že mohou vůči státu vznést soukromoprávní nároky.

publikum.

Merkantilistická politika, politika formálně zaměřená na aktivní obchodní bilanci, propůjčuje vztahu vrchnosti a poddaného specifickou podobu. Otevření a rozšíření trhů pro zahraniční obchod, na nichž díky politickému nátlaku získávají monopolní postavení privilegované obchodní společnosti, stručně: nový kolonialismus, jak známo, postupně vstupuje do služeb vývoje komerčního hospodářství ve vlastní zemi; stejnou měrou se prosazují zájmy manufakturního kapitálu vůči zájmům kapitálu obchodního. Touto cestou jeden prvek raněkapitalistické souvislosti styku, styk zboží, revolucionizuje i strukturu výroby: směna dovezené suroviny za vlastní hotové výrobky a polotovary musí být chápána jako funkce procesu, v němž se starý výrobní způsob mění ve způsob kapitalistický. Dobb upozorňuje na to, jak se tento obrat odráží v merkantilistické literatuře pozdního 17. století. Zahraniční obchod už neplatí jako zdroj bohatství per se, nýbrž pouze do té míry, v níž umožňuje zaměstnávat domorodé obyvatelstvo – zaměstnanost vytvořená obchodem.⁴⁶ Opatření správy se ve stále větší míře řídí tímto cílem, tedy prosazením kapitalistického způsobu výroby. Na místo stavovských privilegií různých společenstev nastupují osobní knížecí privilegia, která mají převést stávající živnost v kapitalistickou výrobu nebo vytvořit nové manufaktury. S tím je, až do nejmenších podrobností, spojena reglementace samotného výrobního procesu.⁴⁷

Jako protějšek neosobní státní moci se vytváří občan-

46/ Dobb, M., *Studies in the Development of Capitalism*, c.d., s. 218: „Větší vývoz znamenal větší příležitost pro využití práce v domácích manufakturách; a zvýšené využití práce představovalo větší míru investování kapitálu do průmyslu.“

47/ Klasickou ukázkou je Colbertův předpis pro průmyslové techniky textilních manufaktur. Ale i v Anglii existují až do druhé poloviny 18. století předpisy, které se týkají surovin, způsobu jejich zpracování a jakosti hotových výrobků. Srv. Heckscher, E. F., *Merkantilismus*, c.d., s. 118 nn. a 201 nn.

ská společnost. Činnosti a závislosti, které se dosud odehrávaly v rámci domácího hospodářství, vstupují přes práh domácnosti do světla veřejnosti. Schumpeterovo konstatování, „že odumřely staré formy, které celou osobnost zaplétají do nadosobních účelových systémů, a individuální hospodaření každé rodiny se stalo středobodem její existence, tím byla založena soukromá sféra, proti níž vystupovala jako něco, co se dá odlišit, sféra veřejná“,⁴⁸ postihuje pouze jednu stránku tohoto procesu – privatizaci reprodukčního procesu, nikoli však jeho novou „veřejnou“ závažnost. Privatizovaná hospodářská činnost se musí zaměřit na směnu zboží, která se rozvíjí pod veřejným vedením a dohledem; ekonomické podmínky, za nichž probíhá, jsou za hranicemi vlastní domácnosti; poprvé jsou záležitostí obecného zájmu. *Tuto soukromou sféru společnosti, která získala veřejnou závažnost, má na mysli Hannah Arendtová, když, na rozdíl od antiky, charakterizuje novodobý vztah veřejnosti k soukromé sféře vznikem „sociálního“.* „Společnost je forma soužití, v níž závislost člověka na sobě rovných získává veřejný význam kvůli samotnému životu a kvůli ničemu jinému, a kde se v důsledku toho činnosti, které slouží pouze k zachování života, ve veřejnosti nejen projevují, nýbrž smějí určovat fyziognomii veřejného prostoru.“⁴⁹

48/ Schumpeter, J., *Die Krise des Steuerstaates*. Leipzig 1918, s. 16.

49/ Arendt, H., *Human Condition*, c.d., s. 43; citováno podle německého překladu *Vita Activa*. Stuttgart 1960, s. 47. „Občanská společnost“, civil society, société civile, prozrazují ovšem ještě v jazykovém úzu 18. století často starší tradici „politiky“, která „občanskou společnost“ ještě neodlišuje od „státu“. Srv. k tomu Riedel, M., Aristotelestradition am Ausgang des 18. Jahrhunderts. In: Bergengruen, A./Deike, L. (Hg.), *Alteuropa und die moderne Gesellschaft. Festschrift für Otto Brunner*. Göttingen 1962, s. 276 nn.; týž, Hegels Bürgerliche Gesellschaft und das Problem ihres Ursprungs. *ARS BEL* 48, 1962, s. 539 nn. Nová sféra sociálního získává svůj přiměřený nepolitický pojem mnohem dříve v moderním přirozeném právu; srv. mé pojednání: Die klassische Lehre von der Politik in ihrem Verhältnis zur Sozialphilosophie. In: Habermas, J., *Theorie und Praxis*, c.d., s. 13 nn.

Změněné poměry se odrážejí v přeměně ekonomie, jak se dochovala z antiky, v politickou ekonomii. Vždyť samotný pojem ekonomického, který byl až do 17. století vázán na okruh úkolů oikodespoty, pater familias, pána domu, získává svůj novodobý význam teprve nyní, díky obchodní praxi kalkulující podle zásad rentability: povinnosti pána domu jsou omezovány a v podobě hospodárnosti jsou vystupňovány až k šetrnosti.⁵⁰ Moderní ekonomie se již nezaměřuje na oikos, dům byl nahrazen trhem; stává se „vědou o obchodu“. V kameralistice 18. století (která své jméno odvozuje od slova camera, panovnické pokladnice) se tento předchůdce politické ekonomie příznačně zařazuje jako část „policie“, vlastní nauky o správě, vedle peněžnictví na jedné straně a nauky o agrární technice, která se vyděluje z tradiční ekonomiky, na straně druhé; tak úzce je soukromá sféra občanské společnosti přiřazena k orgánům veřejné moci.

V rámci tohoto politického a sociálního uspořádání, které se přetvořilo během merkantilistické fáze kapitalismu (jehož nová podoba je již z velké části vyjádřena tím, že se v něm momenty politického a sociálního zcela rozcházejí), teď svou zvláštní výbušnou sílu rozvíjí i druhý prvek raněkapitalistické souvislosti styku, totiž tisk. První noviny v přísném smyslu slova, ironicky nazývané také „politické noviny“, zpočátku vycházejí jednou týdně, v polovině 17. století již denně. Soukromé korespondence tehdy obsahovaly podrobné zprávy i zprávy celosvětového významu o říšských sněmech a válečných událostech, o výnosech sklizně, daních, dopravě drahých kovů, především však samozřejmě zprávy z mezinárodního obchodu.⁵¹ Pouze velmi malá část tohoto proudu informací však prochází filtrem těchto „psaných“ novin až do oněch novin tištěných. Odběratelé těchto soukromých korespondencí neměli vůbec žádný zájem na tom, aby byl jejich obsah veřejný. Proto tu politické noviny nejsou pro

50/ Brunner, O., *Adeliges Landleben*, c.d., s. 242 nn.

51/ Srv. Kempters, K., *Die wirtschaftliche Berichterstattung in den sog. Fuggerzeitungen*. München 1936.

obchodníky, nýbrž naopak, obchodníci tu jsou pro noviny. Jejich současníci je nazývali custodes novellarum právě pro tuto závislost veřejného poskytování zpráv na jejich soukromé výměně informací.⁵² Zprávy ze zahraničí, zprávy ze dvora a nezávažné obchodní zprávy v podstatě procházely sítím neoficiální kontroly informací ze strany obchodníků a oficiální cenzury informací ze strany správy; z repertoáru letáků se zachovaly tradiční „novinky“ – zázračné kúry a průtrže mračen, vraždy, nákazy a upalování.⁵³ Informace, které byly nakonec zveřejněny, tak patří ke zbylým kategoriím volně použitelného zpravodajského materiálu; nicméně je třeba vysvětlit, proč jsou vlastně nyní šířeny a obecně zpřístupňovány, právě zveřejňovány. – Je sporné, zda k tomu mohl postačovat zájem pisatelů zpráv; měli přece zájem na publikování. Směna informací se vyvíjí nejen v souvislosti s potřebami směny zboží, zbožím se stávají samotné zprávy. Komerční poskytování zpráv proto podléhá též zákonům trhu, jejichž vzniku vůbec vděčí za svou vlastní existenci. Není náhoda, že se tištěné noviny často vyvíjejí z těchž zpravodajských úřadů, které již obstarávaly psané noviny. Každá dopisní informace má svou cenu; takže se přímo nabízí zvýšit zisk rozšířením odbytu. Právě z tohoto důvodu je již část předkládaného zpravodajského materiálu tištěna periodicky a prodávána anonymně – dostává se jí publicity.

Větší váhu však měl zájem nových vrchností, které brzy začaly tisk využívat k účelům správy. Tím, že tento nástroj používají k tomu, aby daly ve známost příkazy a nařízení, se vlastně teprve stává z adresátů veřejné moci „publikum“. Politické noviny od počátku informova-

52/ Bode, H., *Anfänge der wirtschaftlichen Berichterstattung*. Heidelberg 1908, s. 25: „Noviny byly zpravodajským orgánem druhého řádu, zatímco dopis byl v 17. století ještě zcela obecně pokládán za spolehlivější a rychlejší zdroj informací.“ Srv. též Goitsch, H., *Entwicklung und Strukturwandlung des Wirtschaftsteils der deutschen Tageszeitung*. Disertační práce. Frankfurt 1939.

53/ Groth, O., *Die Zeitung*. Bd. I. Berlin/Leipzig 1928, s. 580.

ly o cestách a návratech knížat, o příjezdu zahraničních osobností, o svátcích, dvorských slavnostech, jmenováních atd.; vycházely také v souvislosti těchto dvorských zpráv, které lze chápat jako jakýsi druh převedení reprezentace do nové podoby veřejnosti, „nařízení vladaře ve prospěch poddaných“. Tisk však velmi záhy začal systematicky sloužit zájmům správy a i nařízení vídeňské vlády o tisku z března 1769 ještě dokládá styl této praxe: „Aby ten, kdo píše do novin, věděl, která tuzemská nařízení, ustanovení a jiné záležitosti, k nimž dochází, jsou vhodná pro publikum, mají být tyto týdně shrnovány úřady a předávány vydavateli novin.“⁵⁴ Již Richelieu, jak víme z dopisů Hugo Grotia, tehdy švédského vyslance v Paříži, velmi bystře rozpoznal užitečnost tohoto nového nástroje.⁵⁵ Podporoval státní noviny, které v r. 1631 založil Renaudot. Jsou vzorem pro *Gazette of London*, které byly vydávány za Karla II., od r. 1665. O dva roky dříve v Londýně vyšly oficiálně autorizované noviny *Intelligencer*, které mohou navázat na *Daily Intelligencer of Court, City and Country*, jež sporadicky vycházely již v r. 1643.⁵⁶ Tyto inzertní listy, které vznikaly nejprve ve Francii jako pomocný nástroj informačních a zpravodajských agentur, se všude stávaly protežovaným nástrojem vlády.⁵⁷ Noviny určené k poskytování zpráv často přebírá vláda a proměňuje je v úřední listy. Podle pruského kabinetního rozkazu z r. 1727 měla tato instituce „prospívat publiku“ a „zjednodušit spojení“. Vedle nařízení a předpisů, které se týkají „policie, obchodu a řemesla“, vycházejí

54/ Tamtéž, s. 585.

55/ Everth, E., *Die Öffentlichkeit in der Außenpolitik*, c.d., s. 202.

56/ Morrison, S., *The English Newspaper*. Cambridge 1932.

57/ Sombart, W., *Der moderne Kapitalismus*, c.d., s. 406 nn.; srv. též Bücher, K., *Gesammelte Aufsätze zur Zeitungskunde*, c.d., s. 87. Stejně jako v prvních jednostránkových tiskovinách se i ve zpravodajských listech z 18. století ještě psalo o zboží i o tom, co se netýkalo obvyklého obchodu, o příležitostných nákupech, knihách a léčebných prostředcích, cestovních příručkách, služebnictvu atd. Obchodní inzeráty, reklama ve vlastním smyslu slova, ještě šířeny nebyly: místní trh zboží a práce se ještě řídil face to face.

ze nepodléhali, nýbrž aby je tyto předpisy podněcovaly k iniciativě. Merkantilismus v žádném případě neprotežuje stát, takovýto předsudek je běžný, ale neoprávněný; podporuje spíše, samozřejmě byrokratickou cestou, průmyslovou politiku výstavby a rozvoje soukromých podniků na kapitalistickém základě.⁶² Vztah vrchnosti a poddaných se tím dostává do stavu zvláštní ambivalence veřejných předpisů a soukromé iniciativy. Tímto způsobem se stává problémem ona zóna, v níž veřejná moc udržuje spojení se soukromými osobami cestou kontinuálních správních aktů. Platí to nejen pro kategorii těch, kdo se bezprostředně účastní kapitalistické výroby. V míře, v níž se tato výroba prosazuje, se zmenšuje samozásobování a roste závislost místních trhů na trzích regionálních a národních, takže se opatření merkantilistické politiky dotýkají každodenní existence širokých vrstev především městského obyvatelstva jakožto spotřebitelů. Kritická sféra se nakonec nevytváří kolem pověstných nařízení o odívání, nýbrž kolem cenových sazebníků a daní, kolem veřejných zásahů do privatizované domácnosti obecně: jestliže je málo obilí, je správnou cestou zakázáno jíst v pátek večer chléb.⁶³ Společnost, která vystupuje proti státu, na jedné straně zřetelně odděluje veřejnou moc a soukromou oblast, na druhé straně však pozvedá reprodukci života nad meze soukromé domácnosti a dělá z ní záležitost veřejného zájmu, proto se stává „kritickou“ ona zóna kontinuálního správního kontaktu i v tom smyslu, že vyžaduje kritiku rozvažujícího publika. Publikum může tuto výzvu přijmout tím spíše, že mu pouze stačí změnit fungování nástroje, s jehož pomocí již správa udělala ze společnosti specificky veřejnou záležitost – tímto nástrojem je tisk.

62/ Heckscher, E. F., *Merkantilismus*, c.d., s. 258; srv. k tomu též Treue, W., *Das Verhältnis von Fürst, Staat, Unternehmer in der Zeit des Merkantilismus. Vierteljahreshefte für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 1957, 44, s. 26 nn.

63/ Sombart, W., *Der moderne Kapitalismus*, c.d., s. 365.

Již od poslední třetiny 17. století se vedle novin vydávají i časopisy, jejichž hlavním obsahem jsou nejen informace, nýbrž také pedagogické instrukce, dokonce i kritiky a recenze. Vědecké časopisy se zprvu obracejí k okruhu vzdělaných laiků: *Journal de Savants* (1665) Denyse de Sallo, pak *Acta Eruditorum* (1682) Otto Menckena a konečně slavné Thomasiovy *Monatsgespräche* (1688), které se staly vzorem pro celou řadu dalších časopisů. Během první poloviny 18. století si kritické rozvažování razí cestu i do denního tisku prostřednictvím takzvaných učených článků. Když i *Hallenzer Intelligenzblatt* od r. 1729 kromě inzerce uveřejňoval učené články, knižní recenze, čas od času „historickou zprávu nějakého profesora, v níž načrtává běh času“, rozhodl se pruský král vzít tento vývoj do vlastních rukou. Předpisům je podřízeno i samotné užití rozumu. Všichni řádní profesori právních, lékařských a filosofických fakult mají totiž střídavě „čas a nejpozději do čtvrtka zasílat direktoriu zvláštní oznámení, psané čistým a zřetelným stylem“.⁶⁴ Učenci mají vůbec veřejnosti sdělovat „pravdy, které se dají upotřebit“. Měšťané zde ještě užívají rozum z příkazu vladaře, brzy jej však užívají samostatně a proti pánovi. V panovnickém výnosu Bedřicha II. z roku 1784 se praví: „Soukromá osoba není oprávněna vynášet veřejné, či dokonce kárající soudy o obchodech, postupech, zákonech, disciplinárních zákrocích a nařízeních suverénů a dvora, jejich státních úředníků, kolegií a soudních dvorů nebo dávat ve známost či tiskem šířit zprávy, které obdrží. Soukromá osoba není takového posouzení vůbec schopna, protože jí chybí úplné znalosti okolností a motivů.“⁶⁵ Několik let před Francouzskou revolucí se v Prusku vytváří model poměrů, které ve Francii, především však v Anglii, začaly již na počátku století. Zakazované soudy jsou označovány za „veřejné“ s ohledem na

64/ Citováno podle Groth, O., *Die Zeitung*, c.d., s. 623.

65/ Citováno podle Schöne, E., *Zeitungswesen und Statistik*. Jená 1924, s. 77.

onu veřejnost, která nesporně byla sférou veřejné moci, nyní se však od ní odpoutala jako fórum, na němž se soukromé osoby shromážděné v publikum chystaly přinutit veřejnou moc k tomu, aby se legitimizovala před veřejným míněním. Publicum se rozvíjí v publikum, subjectum v subjekt, adresát vrchnosti v jejího protivníka.

Stopy tohoto důležitého obratu zachycuje genealogie slov. V Anglii se od poloviny 17. století mluví o „public“, přičemž se dosud používala slova „world“ nebo „mankind“. Stejně tak ve francouzštině se objevuje le public jako označení toho, co, podle slovníku bratří Grimmů, v 18. století zdomácnělo v Berlíně a odsud se rozšířilo po celém Německu jako „publikum“; do té doby se mluvilo o čtenářském světě nebo jednoduše o světě (dnes ještě ve smyslu: všichni na celém světě). Adelung⁶⁶ rozlišuje publikum, které se jako množství lidí shromažďuje na veřejných místech kolem řečníka či herce, a čtenářské publikum; v obou případech však jde o nějaké „posuzující publikum“. To, co se předkládá soudu publika, získává „publicitu“. Koncem 17. století je anglické slovo publicity přejato z francouzského slova publicité; v Německu se toto slovo objevuje v 18. století. Samotná kritika dostává označení „veřejné mínění“, což je slovní spojení, které ve druhé polovině 18. století vzniklo z „opinion publique“. V Anglii téměř současně vzniká „public opinion“; již dlouho předtím se však mluví o general opinion.

66/ Wörterbuch der hochdeutschen Mundart. III. Wien 1808, s. 856.

II. SOCIÁLNÍ STRUKTURY VEŘEJNOSTI

§ 4

Základní nárys

Občanskou veřejnost lze předně chápat jako sféru soukromých osob shromážděných v publikum. Tyto soukromé osoby se okamžitě domáhají vrchnostensky reglementované veřejnosti jako opozice vůči samotné veřejné moci, aby se s ní střetly o všeobecná pravidla styku ve sféře směny zboží a společenské práce, tedy ve sféře, která je v zásadě privatizovaná, má však veřejný význam. Prostředek tohoto politického střetu je specifický a nemá v dějinách žádný precedens: je jím veřejné rozvažování. V našem běžném užívání si tento termín zcela evidentně uchovává polemické odstíny dvou stránek: dovolávání se rozumu a zároveň jeho opovržlivého snižování na štouravé mudrlantství.¹ Stavby doposud s knížaty vyjednávaly smlouvy, v nichž se případ od případu hledala rovnováha mezi soupeřícími mocenskými nároky,

1/ Kant užívá slov „räsonieren“ a „Räsonnement“ naivně ve smyslu osvětlení. Stojí takřka ještě na této straně barikády; Hegel se staví na stranu druhou. Zůstává věrný platónské tradici a jako příklad myšlení, které jako pouhé rozvažovací usuzování neproniká ke konkrétní obecnosti pojmu, uvádí sofisty. Rozvažování sofistů znamená, že „povinnost jednat určitým způsobem nečerpalo z pojmu věci samé, jak je o sobě a pro sebe. Byly to vnějškové důvody, jež tu rozhodovaly o právu a bezpráví, jež rozhodovaly, co je užitečné a co je škodlivé“ (Hegel, G. W. F., *Dějiny filosofie*. Sv. II. Přel. J. Cibulka, M. Sobotka a J. Tomín. Praha 1965, s. 18). Hegel rozvažování zlehčuje, alespoň v jeho veřejném užití, aby ospravedlnil jako moment nadřazeného stupně politickou autoritu, s níž má ovšem rozvažující publikum zacházet polemicky: „Pojem monarchy je proto nejtěžší pojem pro rozvažovací usuzování, tj. pro reflektující rozvažovací zkoumání, neboť setrvává v izolovaných určeních“ (týž, *Základy filosofie práva*. Přel. V. Špalek. Praha 1992, § 279, s. 314).